

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως θεραπεία: Ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί για τα πάθη της ψυχής και τη θεραπεία τους. Σύγχρονες αναγνώσεις.

Μάθημα 3ο

Αριστοτέλης: Πεποιθήσεις και φαντασία. Το αξιολογικό περιεχόμενο των συναισθημάτων και η πρόσληψή του.

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panpoulakidas@gmail.com

Οι αριστοτελικοί ορισμοί των παθών

Ο Αριστοτέλης μελετά τα ανθρώπινα πάθη τόσο στις ηθικές του πραγματείες (*Ηθικά Νικομάχεια, Ηθικά Ευδήμεια*) όσο και στην *Ρητορική*. Στις ηθικές του πραγματείες το ζήτημα των παθών προσεγγίζεται περισσότερο μέσω της απαρίθμησης των παθών παρά μέσω της προσπάθειας ορισμού τους.

H.N. 2.3. 1105b21-23: λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν ὀργὴν φόβον θάρσος φθόνον χαρὰν φιλίαν μῖσος πόθον ζῆλον ἔλεον, ὅλως οἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη·

Μετάφραση: Λέγοντας *πάθη* εννοώ την επιθυμία, την οργή, τον φόβο, το θάρρος, τον φθόνο, τη χαρά, την αγάπη, το μίσος, τη λαχτάρα, τη ζηλοτυπία, την ευσπλαχνία, γενικά όσα συνοδεύονται από ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια.

Ανάλυση αποσπάσματος: Ο φιλόσοφος δεν προχωρά στην ανάλυση των συστατικών στοιχείων των παθών στον παραπάνω ορισμό. Το μόνο στοιχείο που μαθαίνουμε, εκτός από το ποια ψυχικά φαινόμενα εντάσσονται στα πάθη, είναι πως όλα τα πάθη συνοδεύονται πάντοτε από ηδονή ή λύπη.

Αντίθετα με τις ηθικές πραγματείες, ο πιο πλήρης ορισμός των παθών εντοπίζεται στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου βιβλίου της *Ρητορικής*:

Ρητορική 2.1.1378a19-26: ἔστι δὲ τὰ πάθη δι' ὅσα μεταβάλλοντες διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις οἷς ἔπεται λύπη καὶ ἡδονή, οἷον ὀργὴ ἔλεος φόβος καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ τὰ τούτοις ἐναντία. δεῖ δὲ διαιρεῖν περὶ ἕκαστον εἰς τρία, λέγω δ' οἷον περὶ ὀργῆς πῶς τε διακείμενοι ὀργίλοι εἰσὶ, καὶ τίσιν εἰώθασιν ὀργίζεσθαι, καὶ ἐπὶ ποίοις· εἰ γὰρ τὸ μὲν ἔν ἢ τὰ δύο ἔχοιμεν τούτων, ἅπαντα δὲ μὴ, ἀδύνατον ἂν εἴη τὴν ὀργὴν ἐμποιεῖν·

Μετάφραση: *Πάθη* είναι όλα αυτά που, προκαλώντας μεταβολές στη γενικότερη κατάσταση των ανθρώπων, τους κάνουν να παρουσιάζουν διαφορές στις κρίσεις τους· συνοδεύονται από δυσαρέσκεια ή ευχαρίστηση. *Πάθη* είναι π.χ. η οργή, ο οίκτος, ο φόβος και όλα τα παρόμοια, καθώς και τα αντίθετά τους. Μιλώντας για το καθένα από αυτά θα πρέπει να κάνουμε ξεχωριστό λόγο για τρία πράγματα. Θέλω να πω: μιλώντας π.χ. για την οργή είμαστε

υποχρεωμένοι να εξετάσουμε αναλυτικά α) τη γενικότερη κατάσταση των ανθρώπων που κατέχονται από οργή, β) εναντίον τίνων συνήθως οργίζονται, γ) για τί είδους λόγους οργίζονται. Πραγματικά, αν γνωρίζουμε ένα ή δύο από αυτά, όχι όμως και τα τρία, είναι, θα έλεγα, αδύνατο να βάλουμε μέσα στην ψυχή κάποιου την οργή. Το ίδιο και στην περίπτωση των άλλων παθών.

Ανάλυση αποσπάσματος: Το πρώτο πράγμα που πρέπει να σκεφτούμε είναι γιατί ο Αριστοτέλης ενδιαφέρεται να μελετήσει τα πάθη των ανθρώπων στην πραγματεία του η οποία είναι αφιερωμένη στην τέχνη της Ρητορικής. Όπως αναφέρει το παραπάνω απόσπασμα προκειμένου ο ρήτορας να είναι σε θέση να δημιουργήσει ένα συναίσθημα στην ψυχή του ακροατή του θα πρέπει να γνωρίζει τη δομή των συναισθημάτων. Αυτός φαίνεται να είναι και ο λόγος που ο φιλόσοφος αναφέρεται με τόση λεπτομέρεια στο ζήτημα των παθών στη *Ρητορική* δίνοντας τόσο ορισμούς όσο και περιγραφές των συναισθημάτων. Σε αυτό τον πρώτο γενικό ορισμό των παθών ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει εντός της δομής τους τρία στοιχεία:

1. *πῶς*: Όπως είδαμε και στον περιγραφικό ορισμό των παθών στα Ηθικά Νικομάχεια κάθε πάθος οδηγεί τον άνθρωπο να νιώθει συγκεκριμένα αισθήματα (ηδονή-πόνος). Προκειμένου να είμαστε σε θέση να μπορούμε τόσο να κατανοήσουμε όσο και να θεραπεύσουμε τα πάθη θα πρέπει να γνωρίζουμε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν τα πάθη.
2. *τίσιν*: Όπως έχουμε ήδη αναφέρει από το πρώτο μάθημα κάθε συναισθηματικό επεισόδιο αποτελεί ένα αποβλεπτικό φαινόμενο το οποίο κατευθύνεται πάντοτε προς κάποιο εξωτερικό αντικείμενο ή προς κάποια κατάσταση πραγμάτων.
3. *ἐπὶ ποίοις*: Κανένα συναίσθημα δεν γεννιέται εν κενώ. Ο Αριστοτέλης επιμένει πως πρέπει να συντρέχουν συγκεκριμένοι λόγοι προκειμένου να ενεργοποιηθεί κάποιο συναίσθημα. Ο κάθε άνθρωπος αξιολογεί τον κόσμο με συγκεκριμένο τρόπο και αυτές οι αξιολογήσεις τον οδηγούν στη δημιουργία συγκεκριμένων συναισθημάτων.

Στα πλαίσια του παρόντος μαθήματος θα ασχοληθούμε με τα δύο τελευταία συστατικά στοιχεία των παθών αφήνοντας την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο βιώνουμε τα πάθη μας για το επόμενο μάθημα. Ως εκ τούτου σκοπός του παρόντος μαθήματος είναι να αποσαφηνιστεί ο τρόπος με τον οποίο κατά τη διάρκεια κάθε συναισθηματικού επεισοδίου ο άνθρωπος αξιολογεί κάποιο αποβλεπτικό αντικείμενο με συγκεκριμένο τρόπο και για

συγκεκριμένου λόγους μέσω της αξιολόγησης. Ας πάρουμε ως παράδειγμα τα πάθος της οργής στο οποίο αναφέρεται ο Αριστοτέλης στην *Ρητορική*.

Ρητορική 2.2.1378a30-1378b4: "Ἐστω δὴ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς αὐτὸν ἢ <τι> τῶν αὐτοῦ, τοῦ ὀλιγωρεῖν μὴ προσήκοντος. εἰ δὴ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ὀργή, ἀνάγκη τὸν ὀργιζόμενον ὀργίζεσθαι ἀεὶ τῶν καθ' ἕκαστόν τινα, οἷον Κλέωνι ἄλλ' οὐκ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅτι αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ τί πεποίηκεν ἢ ἡμελλεν, καὶ πάσῃ ὀργῇ ἔπεσθαι τινα ἡδονήν, τὴν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ τιμωρήσασθαι· ἡδὺ μὲν γὰρ τὸ οἶεσθαι τεύξεσθαι ὧν ἐφίεται, οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται αὐτῷ, ὃ δὲ ὀργιζόμενος ἐφίεται δυνατῶν αὐτῷ.

Μετάφραση: Ας δεχτούμε λοιπόν ότι η οργή είναι η ζωνηρή επιθυμία μας (συνοδευμένη από λύπη) να εκδικηθούμε φανερά για μια φανερή απαξιοτική συμπεριφορά, η οποία πρόσβαλε είτε εμάς τους ίδιους είτε δικά μας πρόσωπα — μια απαξίωση απόλυτα αδικαιολόγητη. Αν ο ορισμός αυτός της οργής είναι σωστός, θα πρέπει υποχρεωτικά να δεχτούμε ότι η οργή μας στρέφεται πάντοτε εναντίον ενός συγκεκριμένου ατόμου, π.χ. εναντίον του Κλέωνα, και όχι γενικά εναντίον του ανθρώπου· ακόμη ότι το άτομο αυτό έκανε ή σκόπευε να κάνει κατιτί σε βάρος μας ή σε βάρος δικών μας ανθρώπων· τέλος ότι κάθε φορά η οργή συνοδεύεται από ένα ηδονικό αίσθημα, που έχει την αρχή του στην ελπίδα της εκδίκησης. Χαρίζει, πράγματι, ηδονή η σκέψη ότι θα πετύχει κανείς αυτά που επιθυμεί. Φυσικά, κανένας δεν επιθυμεί πράγματα που ολοφάνερα είναι αδύνατο γι' αυτόν να τα πετύχει — και ο άνθρωπος που κατέχεται από οργή επιθυμεί πράγματα που μπορεί να τα πετύχει.

Ανάλυση αποσπάσματος: Η οργή όπως και κάθε άλλο συναίσθημα στην αριστοτελική φιλοσοφία στρέφεται πάντοτε προς κάποιο εξωτερικό αντικείμενο. Όπως αναφέρει το παραπάνω απόσπασμα πάντοτε η οργή στρέφεται σε κάποιο συγκεκριμένο άτομο. Πρέπει όμως να υπάρχουν συγκεκριμένοι λόγοι οι οποίοι μας οδηγούν στο να οργιστούμε. Πρέπει το άτομο προς το οποίο στρέφεται η οργή μας να έχει πράξει με συγκεκριμένο τρόπο, ή τουλάχιστον να θεωρούμε εμείς πως έχει πράξει με συγκεκριμένο τρόπο. Οι λόγοι οι οποίοι μας οδηγούν να οργιστούμε σύμφωνα με τον Αριστοτέλη είναι η αξιολόγηση μιας συμπεριφοράς ως αδικαιολογήτως απαξιοτικής είτε απέναντι μας είτε απέναντι σε κάποιο δικό μας πρόσωπο. Επιπλέον, το συναίσθημα της οργής φαίνεται να σχετίζεται τόσο με το αίσθημα του πόνου όσο και με το αίσθημα της ηδονής. Ο άνθρωπος ο οποίος οργίζεται νιώθει πόνο από τη συμπεριφορά κάποιου άλλου και επιθυμεί την τιμωρία του. Ο πόνος εδώ

σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο βιώνει το συγκεκριμένο συναισθηματικό επεισόδιο ενώ η ηδονή με τον τρόπο με τον οποίο τα συναισθήματα μπορούν να αποτελέσουν ηθικά κίνητρα προς πράξη. Αυτή η τελευταία θέση είναι ένα νέο στοιχείο που έρχεται να προστεθεί στη αριστοτελική ανάλυση των παθών που έχουμε αναφέρει έως τώρα. Τα συναισθήματα δεν περιορίζονται μόνο στον τρόπο με τον οποίο αξιολογούμε μία κατάσταση και στο πως νιωθουμε σχετικά με αυτή αλλά αποτελούν επίσης κίνητρα τα οποία μας οδηγούν προς πράξη. Στο παραπάνω απόσπασμα η οργή όπως και κάθε άλλο συναίσθημα συνοδεύεται πάντα από μία ζωηρή επιθυμία προς πράξη. Στην περίπτωση της οργής η επιθυμία αυτή σχετίζεται με την εκδίκηση αυτού που φέρθηκε απαξιωτικά είτε σε μένα είτε σε κάποιο δικό μου πρόσωπο.

Συμπεράσματα

Η παραπάνω ανάλυση μας οδηγεί στα εξής συμπεράσματα:

1. Τα συναισθήματα έχουν πάντοτε ένα αποβλεπτικό αντικείμενο το οποίο αξιολογείται από τον άνθρωπο με συγκεκριμένο τρόπο.
2. Οι άνθρωποι βιώνουμε τα συναισθήματα μας με συγκεκριμένους τρόπους οι οποίοι σχετίζονται πάντα με την ηδονή και τον πόνο (Μάθημα τέταρτο).
3. Τα συναισθήματα μπορούν να αποτελέσουν κίνητρα προς πράξη. Αυτό σημαίνει προς εάν τα συναισθήματα μας είναι εσφαλμένα, προκύπτουν δηλαδή από εσφαλμένες αξιολογήσεις, τότε και οι πράξεις στις οποίες θα μας οδηγήσουν θα είναι μη αγαθές. Η επανάληψη τέτοιων πράξεων θα μας οδηγήσει στη δημιουργία μη αγαθού χαρακτήρα, γεγονός το οποίο θα μας απομακρύνει από την ευδαιμονία (Μάθημα τέταρτο). Για το λόγο αυτό η θεραπεία των παθών είναι ιδιαίτερα σημαντική για την αριστοτελική φιλοσοφία (Μάθημα πέμπτο).

Η αξιολόγηση ως συστατικό στοιχείο των συναισθημάτων

Το πρώτο πράγμα που πρέπει να κατανοήσουμε αναφορικά με την αριστοτελική θεωρία των συναισθημάτων είναι πως η αξιολόγηση αποτελεί αναγκαία συνθήκη προκειμένου να βιώσουμε ένα συναισθηματικό επεισόδιο.

Παράδειγμα: Ζηλεύω το Γιώργο επειδή αγόρασε καινούργιο αυτοκίνητο.

Δεδομένου πως πολλοί άνθρωποι θα δουν το καινούργιο αυτοκίνητο που αγόρασε ο Γιώργος αλλά δεν θα ζηλέψουν όλοι, αυτό σημαίνει πως προκειμένου εγώ να νιώσω ζήλεια αξιολογώ το εν λόγω γεγονός με συγκεκριμένο τρόπο. Μπορεί για παράδειγμα να ήθελα κι εγώ το συγκεκριμένο αυτοκίνητο. Μπορεί να θεωρώ πως ο Γιώργος είναι κατώτερος μου και δεν πρέπει να έχει καινούργιο αυτοκίνητο από τη στιγμή που εγώ δεν έχω. Ό,τι από τα παραπάνω κι αν ισχύει αυτό που πρέπει να καταλάβουμε σε αυτό το σημείο είναι πως προκειμένου να ζηλέψω τον Γιώργο θα πρέπει να αξιολογήσω την πράξη του Γιώργου ως κακή για εμένα. Τί σημαίνει όμως αξιολογώ την πράξη; Ήδη από το πρώτο μάθημα έχουμε αναφερθεί σε δύο δυνατές ερμηνείες της αξιολόγησης. Από τη μία πλευρά, κάποιοι σχολιαστές κατανοούν την αξιολόγηση ως μία διαδικασία ερμηνείας ενός γεγονότος με βάση τις πρότερες πεποιθήσεις που έχουμε δημιουργήσει και αποτελούν στοιχεία του χαρακτήρα μας (Κρισιοκεντρική ερμηνεία της αξιολόγησης). Από την άλλη πλευρά, άλλοι σχολιαστές κατανοούν την αξιολόγηση ως ένα αντιληπτικό φαινόμενο υποστηρίζοντας τη θέση πως η ίδια η ηθική εμπειρία αποτελεί μια αντιληπτική κατάσταση και συνεπώς η αξιολόγηση αποτελεί τον τρόπο μέσω του οποίου έχουμε εκπαιδευσει τον εαυτό μου να βλέπει τα πράγματα γύρω του (Αντιληπτική ερμηνεία της αξιολόγησης). Οι δύο αυτές ερμηνείες φαίνεται να είναι δυνατές και στην περίπτωση της αριστοτελικής θεωρίας των συναισθημάτων.

Κρισιοκεντρική ερμηνεία της αξιολόγησης στην αριστοτελική θεωρία των συναισθημάτων

Σύμφωνα με την κρισιοκεντρική ερμηνεία της αξιολόγησης, η αξιολόγηση για την οποία μας μιλά ο Αριστοτέλης στην περίπτωση των συναισθημάτων αποτελεί έναν τρόπο ερμηνείας της εκάστοτε παράστασης με βάση τις πρότερες πεποιθήσεις που έχουμε. Έτσι για παράδειγμα φοβάμαι τον Μπούμπη, το μικρό κανίς που φροντίζει η αδερφή μου, επειδή αποδέχομαι ως αληθή μία πεποίθηση της μορφής “όλα τα σκυλιά είναι επικίνδυνα” και έπειτα ερμηνεύω, με βάση αυτή την πεποίθηση, την παρουσία του Μπούμπη μπροστά μου (την παράσταση δηλαδή που έχω) ως δυνητικά επικίνδυνη. Μπορεί να ερμηνευθεί με τον παραπάνω τρόπο η αξιολόγηση στην περίπτωση του Αριστοτέλη;

Ρητορική 2.1.1378a19-26: ἔστι δὲ τὰ πάθη δι' ὅσα μεταβάλλοντες διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις.

Μετάφραση: Πάθη είναι όλα αυτά που, προκαλώντας μεταβολές στη γενικότερη κατάσταση των ανθρώπων, τους κάνουν να παρουσιάζουν διαφορές στις κρίσεις τους:

Ρητορική 2.5.1382b29-34: εἰ δὴ ἔστιν ὁ φόβος μετὰ προσδοκίας τινὸς τοῦ πείσεσθαι τι φθαρτικὸν πάθος, φανερόν ὅτι οὐδεὶς φοβεῖται τῶν **οἰομένων** μηδὲν ἂν παθεῖν, οὐδὲ ταῦτα ἃ μὴ **οἴονται** οὐδὲ τούτους ὑφ' ὧν μὴ **οἴονται**, οὐδὲ τότε ὅτε μὴ **οἴονται**. ἀνάγκη τοίνυν φοβεῖσθαι τοὺς **οἰομένους** τι παθεῖν ἂν, καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων καὶ ταῦτα καὶ τότε.

Μετάφραση: Αν ο φόβος συνοδεύεται, όπως είπαμε, από την προσδοκία κάποιου καταστρεπτικού κακού, είναι φανερό ότι κανείς δεν φοβάται όταν **πιστεύει** πως δεν υπάρχει περίπτωση να πάθει οτιδήποτε: δεν φοβάται ούτε πράγματα για τα οποία **πιστεύει** ότι δεν υπάρχει περίπτωση να τα πάθει, ούτε πρόσωπα από τα οποία **θεωρεί** ότι δεν υπάρχει περίπτωση να πάθει οτιδήποτε, ούτε χρονικές στιγμές κατά τις οποίες **πιστεύει** ότι δεν υπάρχει περίπτωση να πάθει οτιδήποτε. Κατανάγκη λοιπόν φοβούνται εκείνοι που **πιστεύουν** ότι μπορεί να πάθουν κάτι, και μάλιστα από συγκεκριμένα πρόσωπα, συγκεκριμένα πράγματα και σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Το πρώτο από τα δύο παραπάνω αποσπάσματα αποτελεί μέρος του ορισμού των συναισθημάτων που μας παρουσιάζει ο Αριστοτέλης. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα τα συναισθήματα φαίνεται να σχετίζονται με τις κρίσεις, με την διατύπωση προτάσεων δηλαδή στην οποία προβαίνουμε βάση των πεποιθήσεων που έχουμε ήδη διαμορφώσει. Η ίδια ακριβώς εικόνα εμφανίζεται και στο δεύτερο απόσπασμα όπου ο Αριστοτέλης αναλύει το συναίσθημα του φόβου. Σε αυτή την περίπτωση παρατηρούμε πως ο όρος *οἶμαι*, ο οποίος σημαίνει “κρίνω, πιστεύω, θεωρώ” επαναλαμβάνεται συνεχώς προκειμένου να εξηγηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος ο οποίος φοβάται αξιολογεί ως επικίνδυνο το αποβλεπτικό αντικείμενο του φόβου του. Με βάση τέτοια αποσπάσματα λοιπόν οι υποστηρικτές της κρισιοκεντρικής ερμηνείας της αξιολόγησης καταλήγουν στο συμπέρασμα πως για τον Αριστοτέλη η αξιολόγηση αποτελεί μια διαδικασία ερμηνείας της εκάστοτε παράστασης η οποία πηγάζει από τις πρότερες πεποιθήσεις που έχουμε δημιουργήσει αναφορικά με το αποβλεπτικό αντικείμενο του συναισθήματος μας.

Προβλήματα κρισιοκεντρικής ερμηνείας της αξιολόγησης

1. Τα συναισθήματα στην περίπτωση των ζώων: Ο Αριστοτέλης στα βιολογικά του έργα σημειώνει πως όχι μόνο οι άνθρωποι αλλά και τα ζώα είναι δυνατό να βιώσουν πάθη. Εάν όμως η αξιολόγηση η οποία όπως είδαμε αποτελεί κεντρική λειτουργία για να βιώσει κανείς ένα συναίσθημα πρέπει να κατανοηθεί ως “ερμηνεία μιας παράστασης με βάση τις πρότερες πεποιθήσεις μας” τότε πως είναι δυνατόν τα ζώα, τα οποία δεν μπορούν να δημιουργήσουν πεποιθήσεις καθώς δεν έχουν τη ικανότητα του λόγου, να βιώνουν συναισθήματα;
2. Η περίπτωση των απείθαρχων συναισθημάτων: Απείθαρχα συναισθήματα ονομάζονται τα πάθη που συνεχίζουν να βασανίζουν τον κάτοχό τους παρόλο που δεν υπάρχουν σχετικές πεποιθήσεις προκειμένου να τα δικαιολογούν.

Παράδειγμα: Ο Παναγιώτης φοβάται τις ακρίδες ενώ γνωρίζει πως οι ακρίδες είναι ακινδυνες και δεν μπορούν να τον βλάψουν.

Εάν η αξιολόγηση ως συστατικό στοιχείο των συναισθημάτων πρέπει να κατανοηθεί ως “ερμηνεία μιας παράστασης με βάση τις πρότερες πεποιθήσεις μας” τότε πως είναι δυνατόν να εξηγηθούν με βάση αυτό το μοντέλο τέτοιου τύπου συναισθήματα από τη στιγμή που δεν υπάρχουν σχετικές αξιολογικές πεποιθήσεις που να δικαιολογούν την αξιολόγηση μας?

Αντιληπτική ερμηνεία της αξιολόγησης στην αριστοτελική θεωρία των συναισθημάτων

Σύμφωνα με την αντιληπτική ερμηνεία της αξιολόγησης, η αξιολόγηση για την οποία μας μιλά ο Αριστοτέλης στην περίπτωση των συναισθημάτων αποτελεί μία μορφή αίσθησης με βάση την οποία αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα γύρω μας. Έτσι για παράδειγμα φοβάμαι τον Μπούμπη, το μικρό κανίς που φροντίζει η αδερφή μου, επειδή λόγω των εμπειριών μου έχω εκπαιδευτεί τον εαυτό μου πράγματι να βλέπει ως επικίνδυνο τον Μπούμπη. Οι κινήσεις του σώματος του, ο τρόπος που με γυροφέρνει, η εικόνα των κοφτερών του δοντιών μου φαίνονται πράγματι επικίνδυνα και δυνητικά επιβλαβή. Μπορεί να ερμηνευθεί με τον

παραπάνω τρόπο η αξιολόγηση στην περίπτωση του Αριστοτέλη;

Ρητορική 2.5. 1382a21-22: ἔστω δὴ ὁ φόβος λύπη τις ἢ ταραχὴ ἐκ **φαντασίας** μέλλοντος κακοῦ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ·

Μετάφραση: Ἀς δεχτούμε λοιπόν ὅτι ὁ φόβος εἶναι ἐκείνη ἡ λύπη ἢ ταραχὴ που γεννιέται ἀπὸ τὴν **εἰκόνα/παράσταση** ενός επικείμενου κακοῦ,

Ρητορική 2.5.13883a16-19 τὸ τε γὰρ θάρσος τὸ ἐναντίον τῷ «φόβῳ, καὶ τὸ θαρραλέον τῷ» φοβερῷ, ὥστε **μετὰ φαντασίας** ἢ ἐλπίς τῶν σωτηρίων ὡς ἐγγὺς ὄντων, τῶν δὲ φοβερῶν ἢ μὴ ὄντων ἢ πόρρω ὄντων.

Μετάφραση: Γιατί τὸ θάρρος εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ φόβου καὶ ὅ,τι μας δίνει θάρρος εἶναι τὸ ἀντίθετο ἐκείνου που μας φοβίζει - ἔτσι, τὸ θάρρος εἶναι μία **παράσταση/εἰκόνα** ἡ ὁποία μας δίνει ἐλπίδα πὼς δὲν ἀργεί ἡ σωτηρία καὶ πὼς δὲν ὑπάρχει κάτι που νὰ μας φοβίζει καὶ εἴαν ὑπάρχει αὐτὸ βρίσκεται μακριὰ μας.

Ἀνάλυση ἀποσπασμάτων: Τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα συσχετίζουν τὰ συναισθήματα με τὴν αἴσθηση. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὸ λεξιλόγιο που χρησιμοποιεῖ ὁ Αἰριστοτέλης στα ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα ὁμοιάζει με τοὺς ὅρους που ὁ φιλόσοφος χρησιμοποιεῖ ὅταν ἀναφέρεται στὴν αἴσθηση (φαντασία). Ἡ χρῆση αὐτῶν τῶν ὀρων ὁδηγεῖ τοὺς υποστηρικτὲς τῆς ἀντιληπτικῆς ἐρμηνείας τῆς ἀξιολόγησης νὰ υποστηρίξουν τὴ θέση πὼς ὁ Αἰριστοτέλης κατανοεῖ τὴν ἀξιολόγηση ὡς ἓνα ἀντιληπτικὸ φαινόμενο.

Προβλήματα ἀντιληπτικῆς ἐρμηνείας τῆς ἀξιολόγησης

1. Μία τέτοια ἐρμηνεία φαίνεται διαισθητικὰ παράξενη: Πράγματι, τὸ νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς πὼς ἡ διαδικασία τῆς ἀξιολόγησης ἀποτελεῖ ἓνα ἀντιληπτικὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ μίαν ἔσθην ἡ ὁποία ἀκούγεται παράξενη στα αὐτιά του μέσου ἀνθρώπου. Βλέπουμε χρώματα, σχήματα, ἀντικείμενα ἀλλὰ πὼς εἶναι δυνατό νὰ βλέπουμε ἀξιολογικὰ κατηγορήματα; Τὶ ἀκριβῶς σημαίνει βλέπω τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ στον κόσμον γύρω μου; Προκειμένου νὰ ἀπαντήσουν σε αὐτὸ τὸ ἐρώτημα οἱ υποστηρικτὲς τῆς ἀντιληπτικῆς θεωρίας τῆς ἀξιολόγησης θὰ πρέπει νὰ μας παρουσιάσουν κάποιον

επιχείρημα το οποίο αποδεικνύει πως τα ηθικά κατηγορήματα είναι πράγματι μέρος του κόσμου.

Συμπεράσματα

Η αριστοτελική ερμηνεία των συναισθημάτων φαίνεται λοιπόν να μπορεί να ερμηνευτεί τόσο ως κρισιοκεντρική όσο και ως αντιληπτική θεωρία των συναισθημάτων. Η σχετική συζήτηση στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά εκτενής και αγγίζει αρκετές διαστάσεις της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Ωστόσο, για τις ανάγκες του μαθήματος χρειάζεται να κατανοήσουμε δύο πράγματα. Από τη μία πλευρά τις δύο ερμηνείες της αξιολόγησης στην περίπτωση του Αριστοτέλη και από την άλλη πλευρά τα προβλήματα που καθεμία από αυτές τις ερμηνείες καλείται να αντιμετωπίσει.